

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД

ЖУРНАЛИСТ БЎЛМОҚЧИМИСИЗ?

**Тошкент
«Янги аср авлоди»
2001**

Кўпчилик ёшлик чоғидан ижодкор журналист бўлишни орзу қилади. Кимдир бу ниятига етади. Кимдир ҳаваскор журналистга айланади. Мазкур китобча журналист бўлиш орзусида яшаётган барча ёшларга, бошловчи журналистларга мўлжалланган. Фақат журналист касбини эгаллашнинг, яъни профессионал журналист мақомига етишишнинг шартли, талаблари шу қадар кўпки, уларни билиб қўйсангиз, доимий фаолиятингизда Сизга албатта асқотади деб ўйлаймиз.

Нималар хусусида, дейсизми? Марҳамат, китобча Сизнинг иштиёрингизда.

Масъул муҳаррир — Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ

ISBN № 5-633-01329-8

© Хуршид Дўстмуҳаммад. «Журналист бўлмоқчимисиз?».
«Янги аср авлоди».2001 й.

Журналист деганда, халқимиз кўз ўнгида элу юрт қувонч ва ташвишларига шерик, доимо янгиликлар изидан юривчи беҳаловат инсон намоён бўлади. Шу боис одамлар матбуотга, радио ва телевидениега катта умид билан қарайдилар, кўнгишларини очадилар, уларни ҳаётда энг зарур, энг содиқ дўст-ҳамроҳ сифатида қадрлайдилар.

Биз журналист деганда, аввало, ўз ўрнини доимо ҳаётнинг қайноқ жабҳаларида деб биладиган, ҳар қандай вазиятда ҳам халқ ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш йўлида касб маҳорати ва фуқаролик позициясини намоён этадиган қатъиятли инсонларни тасаввур қиламиз.

Ислом КАРИМОВ

І БОБ

Ким журналист бўла олади?

Журналистлик қачондан бошланади деган саволга ўзингизча жавоб излаб кўринг-чи. Газетада биринчи хабарингиз эълон этилганидан эмас ёки журналистика факультетига ўқишга кирганингиздан ҳам эмас.

Мактабда ўқиб юрган кезларингиз ёндафтар тутганингизни эслайсизми?

Ўша — журналистика!

Меҳрибон волидангизга бўлган ҳурмат-муҳаббат туйғуларингизни қовозга туширганмисиз?

Ўша — журналистика!

Синфдош ёки мактабдош қизга дил изҳорини хат орқали баён этганмисиз?

Ўша — журналистика!

Иттифоқо кураш мусобақасини томоша қилдингиз, қаттиқ ҳаяжондасиз, ҳаяжонингизни бошқаларга етказмасангиз ўзингизни қўярга жой тополмаяпсиз. Дўстингизни учратган заҳоти зудлик билан унга кўрганларингизни айтиб, ҳикоя қилишга тушдингиз.

Ҳикоя қилишга ингилишингизнинг ўзи журналистика (радиожурналистика дейиш ҳам мумкин),

лекин таассуротларингизни ўхшатиб ёзиб, газетада эълон қилишга жазм этсангиз...

Журналистиканинг бошланиши шу!

Демак, кўнгилда кимгадир изҳор этмагунингизга қадар сизга тинчлик бермаётган НИМАДИР пайдо бўлдим ва ўшани қоғозга туширишга уриниб кўрдингизми — журналистика бошланди деяверинг!

Бундай туйғу жуда кўпдан-кўп йигит-қизларда учрайди, нега уларнинг ҳаммаси ҳам ёзмайди? Нега камдан-кам йигит-қиз ёзмаса туropolмайди?

Ҳа, яшанг, ўша ёзмаса чидолмайдиган йигит-қизгина журналист бўла олади, ўзидаги шундай истеъдод куртагини, ижодга мойилликни тарбиялай олган кишидангина келгусида журналист етишиб чиқади.

Журналистлик қандай бошланади?

Ўзингиз шоҳиди бўлган воқеа-ҳодисани бошқаларга сўзлаб бериш оғзаки журналистиканинг бошланишига ўхшайди. Дейлик, қизиқ фильм томоша қилдингиз. Уни албатта дўстларингиз ёки дугоналарингизга ўхшатиб айтиб берасиз. Ўта ҳаяжонли жойларига келганда ҳатто воқеани қўл ҳаракатлари, юз ифодалари билан кўрсатиб беришга киришиб кетасиз. Бу — тележурналистикани эслатмайдими?..

Энг қийини — ёзма журналистика. Ёзма журналистика кечроқ шаклланади. Бунинг учун биринчи навбатда ёзма нутқ, яъни ЁЗИШ лаёқати шаклланмоғи лозим.

Одатда бошловчи журналистлар қалами хабар ёзиш билан чархланади. Чунки хабар энг қисқа жанр, уни бир ўтиришда қоғозга тушириш мумкин. Янгилик ҳақида ахборот берсангиз бас. Қандай воқеа юз берди, кимлар иштирок этди, қачон ва қаерда содир бўлди? Мазкур саволларга жавоб айтилса олам гулистон!

Лекин камдан-кам журналистлар АХБОРОТ-ЧИ журналист бўлиш билан кифояланадилар. Негаки, журналистиканинг даргоҳи кенг, ижодий маҳорат оша боргани сайин журналистиканинг каттароқ ва жиддийроқ жанрларига ҳам қўл уришга тўғри келади. Аммо-лекин ҳозир бошланиши, холос. Сиз йўлнинг бошланишида турибсиз, ҳали ҳаммаси олдинда, истиқболда журналистиканинг мураккаб, масъулиятли ва ғоятда шарафли кўчалари, сўқмоқлари Сизни чорлаб турибди!..

Қизиқиш нима?

Ёшлиқда нималарга қизиқмайсиз! Лекин Сиз журналистликка қизиқиб турибсиз. Энди болалиқдаги қизиқишлардан мутлақо ўзгача, керак бўлса, соф профессионал қизиқиш фикри хаёлингизни банд этган. Сиз энди барча куч-қувватингиз ва вақтингизни мана шу қизиқиш йўлида сафарбар этмоғингиз лозим.

Қизиқишингизни жиловлай билмоғингиз шарт.

Дунёда нима кўп — соҳа ва мавзу кўп! Инсоният учун уларнинг бари бири-биридан муҳим, бироқ битта журналист дунёдаги барча мавзуда бирдек қалам тебратавермайди-ку. Тўғрими? У ҳолда нима қилмоқ керак?

Ўзингиз нимага қизиқишингизни ўзингиз учун аниқлаб олмоғингиз керак!

Инсон ёши улғайгани, дунёқараши шаклланигани сайин унинг қизиқиш доиралари ҳам ўзгариб, кенгайиб бораверади. Журналист қанчалик кўп нарсани билса шунча кам, бироқ, бу — журналист барча мавзуда бирдек маҳорат билан ёза олади дегани эмас. Қизиқишингизни жиловлаб олиш деганда, ўзингиз қизиқадиган, яъни ўзингиз ҚИЗИҚИШ билан ўрганадиган, қизиқиб ёза оладиган мавзуларни аниқлаб олишни назарда тутган эдим. Чунки биринчидан, одам қизиққан мавзуси билан қанчалик кўп шуғулланмасин сира чарчамайди. Зерикмайди. Ўзи зерикмайдиган мавзудагина одам бошқаларни ҚИЗИҚТИРА оладиган нарса ёзади!

Ҳамма гап шунда!

Бу ҳали ихтисослашиш эмас, балки бошланғич қизиқишни аниқлаштириб олиш, холос.

Оғзаки ва ёзма журналистиканинг фарқи борми?

Бўлганда-чи! Кимдир оғзаки нутқи билан ажралиб туради, кимдир гапириб тушунтиргунича минг уқубатга қоладию, осонгина ёзиб беради.

Шунинг ўзи Сизнинг журналистлик соҳасидаги йўлингизни белгилаб беради.

Радиожурналистнинг бутун маҳорати унинг нутқида мужассам топади. Воқеа-ҳодиса ҳақидаги ахборотни ҳам, тафсилотни ҳам, ҳис-ҳаяжону таҳлилни ҳам биргина қуроли — талаффузи орқали тингловчига етказади. У ҳатто сўз воситаси-ла тингловчи кўз ўнгида гавдаланадиган манзара яратади.

Тележурналистнинг имконияти эса кенгроқ, унга тасвирий воситалар кўмакка келади. У ҳам гапиради, лекин радиодагидан фарқли ўлароқ у кўрсатиб туриб, гапиради. Телетасвирининг мавжудлиги бир томондан унга ёрдам берса, иккинчи томондан қийинчилик ҳам туғдиради. Чунки у томошабинлар кўриб турган лавҳа ва манзарани сўз билан тўлдиради. Лекин намоёйиш этилаётган лавҳани сўз билан қуруққина такрорлаш билан иш битмайди, балки тасвир ва оғзаки ахборот уйғунлигини таъминлай олиш талаб этилади.

Ёзма журналистика эса буткул бошқача. Бунда Сиз ёзма нутқ талабларини тўла эгаллашга мажбурсиз. Муҳимни номуҳимдан, гап қурилишидан тортиб, сўзни ҳис этишгача, тиниш белгиларидан фойдаланишгача — бари-барини ўзлаштириб олишингиз шарт. Яна шунисини унутмангки, оғзаки нутқ борасида ҳам, ёзма нутқ борасида ҳам мукамалликка эришишнинг сўнгги нуқтаси йўқ, зеро, маҳоратни орттириш борасида ҳар қандай журналист ҳам умр бўйи излайди, изланади, ўз устида ишлайди.

Журналистик фаолиятни бошлаётган кезларингиздаёқ аниқ йўналишни қанчалик эрта аниқлаштириб олсангиз, шунча яхши. Ўйлаб кўринг, тележурналист бўласизми, радиожурналистик ёки газета-журналга брасизми?..

Хўш, «журналист»нинг таърифи қандай?

Ҳаётда юз бераётган янгиликни кўра билувчи, янгилик туйғуси сира сўнмас, ўзи кўрган-билган янгиликка қизиқувчи ва ўша янгиликни бошқаларга хоҳ оғзаки, хоҳ ёзма равишда тўлақонли ва қизиқарли тарзда етказиб беришга ўзида ички бир интилиш, эҳтиёж топа билувчи ва шу борда ўзидаги лаёқатни тинимсиз ўстириб борувчи кишини журналист дея оламиз.

Албатта, бу, журналистик лаёқатининг илк кўринишлари холос. Чинакам профессионал журналист мақомига етиш учун ҳали йўлимиз олис...

II БОБ

Ёза бошладингизми?

Ёза бошлабсиз, газетада исм-шарифингиз кўрина бошлабди. Табриклайман! Матбуотдаги қадимингиз қутлуғ бўлсин! Лекин Сизга саволларим кўп: мавзуни қаердан оляпсиз? Нималар ҳақида ёзаяпсиз? Осонгина ёзаяпсизми ёхуд қороз қоралаш қийин кечяптими? Тағин дастлабки мапаққатлар Сизни бошлаган ишингиздан бездириб қўймасин!

Мана шу хавфни унутманг!

Аксарият бошловчи журналистлар дастлабки хабар ва мақолалари газета юзини кўргач нечоғли қувонсалар, бу қувончга ҳамиша ҳамроҳу йўлдош бўлмиш ижодий тушкунлик ва омадсизликка рўпара келганда ўзларини қаёққа қўйишни билмай қоладилар. Тушкунликка берилдилар. Ҳатто қалам тутишдан бешиб кетадилар.

Авалло, Сиз энди-эндигина журналистика дея аталгувчи улкан уммонга кириб келаётганингизни унутманг. Соҳиллари кўзга кўринмас океаннинг ҳайбатидан чўчиманг, ваҳоланки, Сиз эндигина сузишни ўрганиб, унинг сирларини эгаллаб океаннинг энг чуқур жойларидан-да чўчимай-нетмай қулоч отишга шайланмоқдасиз. Наҳотки, соҳилга келиб беозоргина уриладиган океан сувининг мавжлари Сизни чўчитса?! Сизни улуғ мақсадларингиздан қайтарса?! Ахир журналистика — ижод, ижод маҳсули эса ҳаммага бирдек ёқавер-

маслиги жуда-жуда оддий ҳол. Чунки ижоднинг ўзи бир текисда, силлиққина давом этадиган жараён эмас. Битта мақолангизни ўқиганлар Сизни олқишласа, кейингиси назарга тушмаслиги мумкин, учинчиси эса, ҳатто эътирозлар туғдириши ҳам ҳеч гап эмас.

Ёдингизда тутинг, бундай турфа ҳолат ижодкорнинг доимий йўлдоши бўлиб қолади.

Ёза бошладингизми, ижоднинг мана шу уч хил ҳолатига руҳан шай туринг: олқишласалар — ютуқлардан эсанкираб, мағрурликка берилманг, назарга тушмасангиз — ўкинманг, танқидга учрасангиз — ганғиб қолманг, балки мардонавор дош беринг!

Ижодни давом эттиришнинг бирдан-бир синалган йўли, чораси ҳам шу!

Қайси газетанинг муаллифисиз?

Мавзу кўп дедик. Газета ҳам кўп. Сиз ўзингизни қизиқтирган мавзуларни бирмунча аниқлаштириб ҳам олдингиз. Биринчи хабарингиз ёки биринчи мақолангиз эълон этилган газета бамисоли биринчи муҳаббатингиздек Сиз учун муқаддас нашрга айланади. Энди Сизнинг қаламингиз ушбу нашрда чархланади, маҳоратингиз шу ерда ошади. Газетанинг йўналиши Сизнинг ЎЗ мавзуларингизни аниқлаштириб олишда кўмаклашади, бу, келгусида Сизнинг ихтисослашувингизга асос яратади. Яна бир жиҳати шундаки, битта газетанинг муаллифи сифатида танила боришингиз ЎЗ ўқув-

чиларингиз доирасининг кенгайишига олиб келади. Шу ўқувчилар орасидан мухлисларингиз етишади.

Тўғри, турли нашрларда муаллиф сифатида иштирок этиш ҳар кимнинг ихтиёри, бу борада ҳеч қандай тўсқинлик йўқ, албатта, аммо-лекин юқорида билдирилган мулоҳазалар эътиборда сақланса фойдадан ҳоли бўлмайди. Қолаверса, дунё матбуоти тажрибасида бир нашрнинг мухбири ёки муаллифи ўзаро шартномага кўра, бошқа ҳеч бир нашрга хизмат қилмайди, яъни бошқа газетага ёзмайди. Бозор муносабатлари, соғлом ижодий рақобат муносабатлари шакллана боргани сайин бизда ҳам мана шундай тажриба амалиётга кўчиши муқаррар.

Журналистлар орасида рақобат бўлганидек, газеталар, журналлар орасида ҳам ижодий рақобат бўлиши табиий. Мана шундай ҳолатларда қайси журналист қайси нашрнинг муаллифи эканлиги яққол кўзга тапланади.

Ҳар куни ёзясизми?

Ҳа, шундай — ҳар куни ёзинг. Ёзишдан чарчаманг. Яхши спортчидек ҳар куни «формада» бўлинг.

Ёзиш деганда, фақат газетада чиқишни назарда тутманг, ҳар куни газетда мақола эълон қилиш осон эмас, шарт ҳам эмас. Лекин ўзингизнинг қизиқиш доирангизга дахлдор янгиликлар ҳақидаги мулоҳазаларингизни, улардан туғилажак таассурот-

ларингизни қоғозга тушириб қўяверинг. Улар бугун бўлмаса эртага албатта ишингизда асқотади.

Тасаввур қилинг-а, кунига бир қоғоздан ёзсангиз, йиллик бисотингиз 365 қоғозга етади, шунинг учдан бир қисми нашр этилган тақдирда ҳам камида 100-120 қоғоздан ортиқ ижодингиз кўзга ташланади! Матбуотга чиқмагани ҳам ёнингизда қола турсин, улар асқотадиган пайти келади.

Эринманг, кунда ёзишга одатланинг!

Ҳар куни ишляяписизми?

Ёзиш учун нима қилиш керак? Ишлаш керак! Бошловчи журналист қандай ИШЛАШИ керак?

Журналист биринчи навбатда воқиф бўлмоғи шарт! Воқифлик эса хабардор бўлиш демакдир. Хабардорлик эса ахборот тўплаш билан бўлади.

Ҳар қандай зиёли одам ўзини қизиқтирган янгиликлардан бохабар бўлиб юради. Профессионаллашиш орзусидаги журналист эса ўзи учун ахборот йиғиш тизимини яратиб олгани маъқул. Компьютер ва интернет бу борада энг замонавий ёрдамчи албатта. Лекин қизларимизга оналаримиз гўдаклигидан бисот тўлагани сингари журналист ўзи учун ўзи бисот тўплайди. Бу бисот — ўзингиз қизиққан ва ёндош соҳа ва мавзуларга доир маълумот, факт ва рақамлар жамғармасидан ташкил топади. Бундай жамғармани тўплаш учун эса тинимсиз ишлашга мажбурсиз. Ҳар куни радио ва ТВ орқали, газета ва журналлар орқа-

ли озмунча ахборот эшитасизми, ўқийсизми?! Уларнинг ўзингиз учун энг муҳимларини, ҳатто ўша дақиқада муҳим туюлмаганларини ҳам мумкин қадар қоғозга туширинг ва «бисот»га қўшиб қўйинг. Вақти келганда, шундай асқотадики!..

Демак, мунтазам ахборот тўплаш журналист учун кундалик юмушга, ишга, фаолиятга айланмоғи даркор. Бундай меҳнат интизомига эришган журналист бошқа ҳамкасбларидан яхшироқ, маҳоратлироқ, қизиқарлироқ ёзиши муқаррар!

Дарвоқе, газета ўқиясизми?

Журналистнинг газета ўқимаслигини тасаввур этиш қийин. Лекин ўқишда ҳам ўқиш бор. Сиз оддий газетхон эмассиз, бинобарин Сиз газетани профессионал нуқтаи назардан ўқий билмоғингиз керак.

Мана, қайсидир газетани қўлингизга олдингиз. Биринчи навбатда нималарга эътибор берасиз? Қандай саволлар билан газетага мурожаат қиласиз?

Келинг, ўша саволларни бир чеккадан санашга ҳаракат қилайлик:

— газетанинг номи, яъни «шапка»си қандай ёзилган?

— биринчи саҳифага қандай материаллар жойлаштирилган?

— нечта материал, нечта сурат жойлаштирилган?

— саҳифаланиши маъқулми?

— рукнлар, сарлавҳалар, тагсарлавҳалар газетхон сифатида эътиборингизни жалб этдими?

— мақолаларнинг катта-кичиклиги қандай?..

Булар газета саҳифасига бир қарашда туғиладиган саволлар, уларга туғилган жавобингиз, муносабатингиз қотиб қолмаслиги керак албатта, балки улар кун сайин ривожланиб, шаклланиб бормоғи зарур. Қарашларингиз шаклланаётганими, демак, сиз ўз устингизда ишляяпсиз, изланапсиз. Бу изланишларингиз, кузатишларингиз ҳеч қачон самарасиз кетмайди.

III БОБ

Мақолангизни қайта ўқийсизми?

Эълон этилган мақолангизни қайта ўқисангиз, аввало қандайдир ички бир севинч, фахр ва ғурур қамраб олади вужудингизни. Бу туйғулар Сизни янада жўшқин ижодга даъват этади. Қолаверса, қайта ўқиш чоғида хабар ё мақолангиз таҳририят ходимлари томонидан таҳрир қилиндими-йўқми, шунга албатта эътибор беринг. Мақолангиздаги таҳририй ўзгаришлар, тузатишлар таҳлили ўзингиз учун катта мактаб ва сабоқ вазифасини ўтайди. Ёзганингизни товуш чиқариб ўқиб кўринг, мутлақо ўзгача таассурот қолдиради. Кўзингиз илғамаган қусурларни қулоғингиз «тутиб» олади. Бу ҳам маҳоратни ошириш усуллари-дан. Фақат ёдингизда тутинг, аввалги мақолангизни ёзишда йўл қўйган хатога келгуси сафар хушёр бўлинг. Акс ҳолда қаламнинг чархланиш палласи чўзилиб кетиши мумкин.

Сарлавҳани ким топди?

Сарлавҳада ҳикмат кўп. Ҳатто сарлавҳа мақоланинг ярим мазмун-моҳиятини ўтайди дейишадди. Амалиётда такрорланавериб сийқаси чиқиб кетган, осонгина ишлатилаверадиган сарлавҳалар шу қадар кўпки, улар газетхоннинг гашини келтиради, ҳатто хабар ё мақола қизиқарли бўлган тақдирда ҳам сарлавҳа ўқувчининг ҳафсаласини

пир қилади. Раъйини қайтаради. Ихлосини сўндиради.

Сарлавҳанинг хили кўп. Мисол учун, мақола мазмунидан аниқ-конкрет дарак берувчи сарлавҳа («Терим қизгин», «Янги мактаб», «Полвонлар баҳси» «Англиялик меҳмонлар Тошкентда» сингари), мазмун-моҳиятдан қисман дарак берувчи («Ёлғиз аёл иқрорномаси», «Фазо узра танҳо», «Рапк хатодин эмасми?», «Илми амалига дастур»), пинҳон тutilган мазмунга ўқувчини қизиқтирувчи сарлавҳа («Тигдан ўткир, нурдан нозик», «Марадона маҳоратининг сири», «Йўл бошида адашганлар», «Номаълум касаллик» каби) бор. Албатта, танқидий мақоланинг номланиши кинояли, таъсирчан бўлиши табиий. Ижтимоий-сиёсий руҳдаги мақолани номлашда салмоқли, ижтимоий аҳамият касб этувчи оҳанг сақлангани маъқул.

Баъзан сарлавҳада шахсларнинг исм-шарифи қўлланади («Уйлар тинчми, синглим Хосият?», «Гулсум Шодиеванинг армони ва тавбаси», «Бафоев нега қамалди?»). Бунда хушёр бўлиш зарур, акс ҳолда тилга олинган шахс шаънига нисбатан ўзингиз сезмаган ҳолда тескари маъно чиқиб қолиши ҳеч гап эмас.

Матбуотда эълон қилинган ҳар бир мақола муаллифнинг фарзандидек гап, шундай экан, унинг қандай номланишига сира бефарқ бўлмаслик керак. Сарлавҳа танлашда тажрибали журналистлар, муҳаррирлар билан маслаҳатлашиш

мумкин, лекин бунга одатланиб қолмаслик керак, яъни ўзингиз сарлавҳа топиш борасидаги лаёқатингизни чиниқтириб боринг. Ўхшатиб топилган сарлавҳа мақолангизнинг таъсирчанлигини, кўпчилиكنинг назарига тушишини таъминлайди. Яхши сарлавҳа билан газетхоннинг диққати «қўлга» олинади, «қўлга туширилган» муштарий албатта мақолани ўқишга тутинади.

Руки ва тагсарлавҳанинг юки нима?

Руки сарлавҳанинг акаси десак янглишмаймиз. У асосан мақоланинг асосий йўналишини, мавзусини, соҳасини («Мақтаб», «Спорт» каби) белгилайди. Баъзан «Суҳбат», «Фельетон» сингари рукилар қўйилади, ваҳоланки булар руки эмас, балки жанрни англатади.

Руки танлашда ҳам бир хиллик, қайтариқлар учрайди. Аслида ўхшатиб топилган рукининг кучи, таъсири, аҳамияти сарлавҳаникидан кам эмас.

Руки ва сарлавҳа ҳақида сўз борганида тагсарлавҳани унутиш ярамайди. Зеро, тагсарлавҳа, айниқса катта ҳажмли мақолаларга ўқувчининг диққатини жалб этишнинг яна бир воситаси. Унда мақоланинг энг қизиқарли, аҳамиятли жиҳати қайд этилади. Бу машҳур шахснинг сўзи, нодир рақам, қиёсий мулоҳаза ва ҳоказо бўлиши мумкин. Лекин бу ҳам Сиз учун яна бир имконият. Руки, сарлавҳа ва тагсарлавҳа ўта чўзиқ бўлмаслиги, қисқа ва лўнда бўлгани маъқул. Баъзан уларнинг ҳад-

дан ташқари кўп сўзлардан иборат бўлиши акс таъсир кўрсатади, яъни ўқувчини ўзига жалб этолмайди. Шундай қилиб, рукни, сарлавҳани, таг-сарлавҳани ўхшатиб топишда ҳикмат кўп.

Биринчи жумлани пишитдингизми?

Гапни узоқдан бошлаш одати матбуот чиқишларида кўзга ташланадиган қусурлардан. Ваҳоланки, газета қисқаликни талаб қилади, газетага шопилинч кўз югуртираётган муштарий мавзунинг индаллосини топишга ошиқади. Биринчи жумладаги эзмалик, узундан-узоқ тузилган гап ўқувчини дарҳол зериктиради. Тўғри, таҳлилий, мулоҳазаларга бой мақолаларда, кези келганда, ҳатто жумла ёки гапнинг чўзилиб кетгани ҳам сезилмас, лекин қисқа хабар ва мақолаларда ундан заррача наф йўқ. Шунинг учун ҳам биринчи жумлани қайта-қайта назардан ўтказиш, пишитиш за тоблаш зарур. Биринчи жумлада газетхон диққатини жалб эта олдингизми, марра сизники!

Хатбоши шартми?

Биринчидан, хатбоши мазмундан келиб чиқиб белгиланади, қолаверса, ҳаддан ташқари чўзилиб кетган матн вақти-вақти билан хатбоши билан ажратилмаса, бу, газетхонни толиқтириб қўяди. Кўз чарчайди. Демак, ёзаётганда журналист шу нозик жиҳатни ҳам эътибордан соқит қилмаслиги лозим.

IV БОБ

Ихтисослашиш муҳимми?

Фан-техника тараққий этгани сайин соҳалар торайиши кузатилмоқда. Дейлик, тиббиёт бўйича ихтисослашган билан тиббиёт соҳасида озмунча тармоқлар мавжудми?! Болалар касаллиги, аёллар касаллиги, руҳий хасталиклар, стоматология, жарроҳликнинг неча ўн хил тури... Умуман тиббиёт бўйича ихтисослашган журналист мазкур тармоқларнинг айримлари бўйича чуқурроқ хабардор бўлса фақат ўзига яхши. Спорт журналисти ҳар қанча тажрибали бўлгани билан футбол ҳақида ёзиш бошқа, карате ёки шахмат мусобақасини шарҳлаш бошқа. Демак, яна ихтисослашувга бориб тақалмоқда гап.

Бунинг учун тегингли адабиётлар билан танишиш, мутахассислар суҳбатида иштирок этиш ва албатта мунтазам равишда матбуотга чиқиш керак бўлади. Фақат ихтисослашган бир-икки мавзу ёки соҳадагина ёзиш билан чекланиш журналист имкониятларини торайтириб юборади. Бунга йўл қўймаслик қизиқиш доирасини кенгайтириб боришни тақозо этади. Одатда тажрибали журналистнинг янги-янги соҳаларда ихтисослашуви осон кўчади.

Бир ёки бир неча мавзу ва соҳада ихтисослашган журналист соҳанинг етук мутахассисларидан ўзига доимий маслаҳатчи топиб олса нур

устига нур. Шунингдек, журналист ўзига «тегишли» бўлган мавзуларда ёзадиган журналистларнинг чиқишларини доимий кузатиб бормоғи, уларни таҳлил этмоғи ва зарур хулосалар чиқаришни йўлга қўймоғи соғлом ижодий рақобат маъносида жуда-жуда муҳим.

Жанр имкониятларидан хабардормисиз?

Жанрга риоя этиш шарт эмас деган тушунчалар тўғри эмас. Жанр тушунчаси, жанр табиатини ҳис этиш журналист олдида жуда катта имкониятлар очади. Бунинг учун журналистика жанрлари ҳақида батафсил маълумотга эга бўлинг. Уларни фарқлай билинг. Турли жанрларда қаламингизни синаб кўрсангиз яна яхши! Зеро, жанр — йўл кўрсатувчи, жанр — матн оҳангини белгиловчи, жанр — мақоланинг яхлитлигини, мақсадга мувофиқлигини таъминловчи катта омил! Чунончи, лавҳанинг ўз оҳанги, ўз тили бор. Репортажда жумла ва гапнинг тузилиши мутлақо бошқача кечади. Очеркдаги вазминлик, батафсиллик билан памфлетдаги ёки фельетондаги лўндалик орасида осмон билан ерча фарқ бор.

Баъзан шундай ҳолатлар бўладики, эълон қилинганда мақола ёки асарнинг жанри кўрсатилмаслиги ҳам мумкин, лекин уни қайси жанрда ёзаётганингизни ижод жараёнида ўзингиз учун аниқлаб олмоғингиз керак. Шунда ўз-ўзидан ортиқча тафсилотларга берилмайсиз, муҳимни номуҳимдан ажратиб

оласиз, яхлитликка эрипасиз. Шакл ва мазмун му-таносиблиги журналист маҳоратининг муҳим кўрсаткичи эканидан ташқари, бундай мутаносиблик ва уй-ғунлик сақланган мақоланинг таъсир кучи, ўқишли-лиги ортади.

Муайян жанр бўйича ихтисослашиш ҳам мум-кин. Мисол учун айримлар кўпроқ репортаж ёзса, кимдир лавҳани яхши ёзади, бошқа бир журна-лист фельетонни бошлайди ёки очеркка ихтисос-лашади.

Буниси – ҳар кимнинг лаёқати, қизиқиши ва маҳоратига ҳавола албатта.

Астойдил изланган журналист жанр имкони-ятларини кенгайтириши, бойитиши, янги-янги хил-ларини кашф этиши ҳам ҳеч гап эмас. Чунки, ҳеч қайси жанр қотиб қолган шакл эмас, жанр-лар имкони чек-чегарасиз. Фақат, гап — ўша им-кониятларни топа ва улардан унумли фойдала-на билишда!

Савол беришни биласизми?

Бу саволимиз оддий ва жўн туюлмасин, жур-налист фаолиятининг ибтидоси савол бера билиш-дан бошланади. Кимга савол бериш назарда ту-тиляпти?

Атоқли адибга, машҳур кўшиқчига, таниқли спортчига, давлат арбобига... жинойтчига ва ҳоказо. Ёзиш учун ким биландир танишасиз, суҳ-бат қурасиз, маълумот тўплайсиз, шундан сўнг ёзишга киришасиз. Саволнинг тури кўп, бу, Сиз-

нинг ўз олдингизга қўйган мақсадингиздан келиб чиқади. Яъни: ахборот олиш учун савол; баҳс қўзғовчи савол; «хужумкор» савол; чалғитувчи савол; кинояли савол; қитмир савол; илмоқли савол ва ҳоказо. Кўряпсизми, ҳар «қадамда», турли шароит ва турфа ниятларда савол беришингизга тўғри келади. Баъзан бемалол, баъзан ўта шошилиш вазиятларга тушасиз. Ундан қатъи назар, Сиз савол беришга ва жавоб олишга улғуришингиз шарт. Саволни аввалдан ўйлаб, пиштиб келишингиз мумкин, учрашув асносида йўл-йўлакай савол туғилиши мумкин, олинган жавобдан қониқиш ҳосил қилинмаган ҳолатларда такрор савол берилиши мумкин. Умуман, бундай ҳолатларнинг барчасини санаб чиқиш осон эмас, лекин ҳар нима бўлган тақдирда ҳам журналистнинг вазифаси битта — саволига жавоб ола билиш!

Саволга жавоб ола билиш эса САВОЛ БЕРА БИЛИШдан бошланади. Бунга эришиш учун эса савол лўнда, тушунарли ва конкрет бўлмоғи зарур. Бевосита юзма-юз суҳбат асносида ҳам, матбуот анжуманларида ҳам узундан-узоқ савол беришга одатланманг. Саволингизга кимлардандир иқтибос тиқишгирманг. Саволингиз билан жавоб берувчининг мушкулени осон қилишга, яъни унинг аниқ ва лўнда жавоб беришига кўмаклашинг.

Иккинчи даражали саволга чалғиб, асосий мавзуни бой берманг.

Баъзан саволингизга олинган жавобдан қониқ-масангиз «айб»ни ўзингиз берган саволдан излаб кўринг. Унутманг, берган саволларингиз Сизнинг шахсингиз, маълумотингиз, дунёқарашингиз ва журналистлик иқтидорингизни ойдек равшан намоён этиб туради. Кимдир саволларингиз билан танишиб, ўзини суҳбатдан олиб қочса, билингки, саволларингиз унга ёқмаган. Шунинг учун саволлар шу қадар усталик ва маҳорат билан тузилиши керакки, токи Сиз мурожаат этган одам беихтиёр Сизга, Сиз билан суҳбат қуришга ўзи қизиқиб қолсин. Ҳар бир касб эгасини очиқ мулоқотга жалб этиш учун уларнинг «тили»ни топишга эришинг.

Бу даражага етишиш учун ҳам билим доирасини муттасил кенгайтириш, машқ қилиш зарур.

Нечта қонун бор?

Ватанимиз мустақилликка эришгач, ҳуқуқий-демократик жамият қуриш йўлида бевосита оммавий ахборот воситаларига тааллуқли қонунлар қабул қилиндики, уларни билиш ҳар бир журналист учун ҳам қарз, ҳам фарз. Қайси қонунлар, қачон қабул қилинган дейсизми?

«Ноширлик фаолияти тўғрисида», 1996 йил 30 август.

«Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида», 1996 йил 30 август.

«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида», 1997 йил 24 апрель.

«Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида», 1997 йил 24 апрель.

«Оммавий ахборот воситалари тўғрисида», 1997 йил 26 декабрь.

Мазкур қонунлар биз журналистларнинг кундалик дастуриламалимизга айланмоғи керак. Қонунларни тарғиб-ташвиқ этиш ҳам журналистга катта масъулият юклайди, энг яхши тарғиб-ташвиқ эса унга ўзимиз амал қилишимиздир. Яъни, ўзимиз амал қилсак, унга бўйсуншни бошқалардан талаб қилмоғимиз ҳам шунчалик осон кўчади.

Бошқа қонунлар-чи, деб сўрашингиз мумкин. Яшанг, журналист турли мавзудаги мақолаларни ёзиш жараёнида турли қонунларга мурожаат қили-

шига тўғри келади, демак, у қонунлар билан ишлашни ўз одатига айлантирмоғи лозим. Хусусан, танқидий-таҳлилий ва ҳуқуқий мавзулардаги мақолалар ёзиш чоғида қонунларга бот-бот мурожаат этади.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган ва 1993 йил 28 декабрда айрим ўзгартиришлар билан тўлдирилган Бош Қомусимиз — Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳам инсон, ҳам фуқаро, ҳам журналист сифатида ҳаёт йўлимиз ва касбий фаолиятимиз мезонларини белгилаб беради.

Эътибор берсангиз, Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган барча қонунларда маҳаллий ва халқаро қонунлар муносабатига ойдинлик киритилган модда мавжуд. Мисол учун «Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида ушбу Қонунда назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади».

Халқаро шартнома қоидалари кўп, аммо-лекин бевосита касбимизга тааллуқли қонунлар, низомлар, ҳужжатларни сақлаб қўйишимиз, уларга суянган ҳолда фаолият юритишимиз ҳар жиҳатдан афзалдир. Чунончи:

1948 йилнинг 10 декабрь куни Парижда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси» қабул қилинди.

Бутунжаҳон матбуот эркинлиги қўмитаси 1987 йилнинг 16—18 январь кунлари Лондонда ўтказ-

ган умумжаҳон конференциясида «Матбуот озодлиги хартияси»ни қабул қилди. Мазкур ҳужжатнинг қабул қилинишига Газета ноширлари халқаро федерацияси, Халқаро матбуот институти, Америкааро матбуот ассоциацияси, Халқаро вақтли матбуот федерацияси сингари кўплаб нуфузли ташкилотлар бош қўшдилар.

Эркинлик қонунга суянадими?

Матбуот бор жойда сўз эркинлиги ҳақида тортишувлар, баҳс-мунозаралар бўлмай иложи йўқ. Журналист ижодининг табиати мутлақ эркинликка интилиш, десак ҳам янглишмаймиз. Афсуски, сўз ва фикр эркинлигининг ҳам мезонлари, талаблари, шартлари мавжуд. Аввало, дунёнинг ҳеч бир мамлакатада давлат сирининг матбуотда ошкор этилишига йўл қўйилмайди, бунинг ўзига хос тизимлари ишлаб чиқилган. Ўзини она ватанининг садоқатли фарзанди, фуқароси деб билган журналист ватан ва халқ манфаатларига зид ишга қўл урмаслиги ҳам муқаррар. Бироқ матбуот эркинлигининг зарурлиги, муҳимлиги... серқатлам ва мураккаб тушунча эканлиги ҳақидаги фикр-мулоҳазалар шу қадар кўпки, журналистикада тажриба орта боргани сари жамият, ҳуқуқ, матбуот ва демократия борасидаги қарашларингиз ҳам шаклланиб, теранлашиб боради. Демократия — энг аввало холислик, мувозанат, муросадир. Фикрга муроса қилиш, фикрга тоқат қилишдир.

Жамоатчилик фикрининг устуворлигига эришиш-дир. Демократия — муайян жамиятдаги миллионлаб кишиларнинг ҳаёти, турмуши ва тафаккур тарзини уйғунлаштирувчи яхлит бир тизимдир. Холислик, инсон ва давлат манфаатларига путур етказмаслик, асоссиз ва исботланмаган ахборот тарқатишдан сақланиш, сўз айтиш масъулияти ҳам эркинликнинг шартларидан биридир.

Матбуотга доир қонунларни гўё журналист сўзини бўғиш воситаси деб талқин этувчилар ҳам учрайди. Ваҳоланки, қонун биринчи навбатда, журналистга эркинлик майдонини кўрсатиб беради, фаолиятини қонун асосига қурган журналист ишонч ва қатъият билан ахборот излайди, олади ва улардан ўз ижодида самарали фойдаланади. Қонун журналистни мақолани тайёрлашдан аввал ҳам, мақола эълон этилгач ҳам ҳимоя қиладди. Ишонч ва қатъияти бўлмаган журналист эса ижодий маҳоратини ошириш борасида эркин бўла олмайди, ўзи ва сўзига қанот бахш эта олмайди.

Қонунлар жамиятдаги барча муносабатларни уйғунлаштирувчи, мувозанатга солувчи асосий во-сита экан, жамиятга қарата сўз айтувчи касб эга-си — журналист қонундан ташқарида яшолмайди ҳам, ишлолмайди ҳам. Телеэкран орқали айтилган икки оғиз сўзни озмунча томошабин кўрадимиз? Ра-диони озмунча одам эшитадимиз! Газетани қанча-дан-қанча муштарий ўқийди.

Инсон — қонун учун эмас, қонун — инсон учун деган тамойилни ҳам унутмаслик лозим. Қола-

верса, ҳар қандай қонун биринчи навбатда ўз даврининг маҳсули сифатида вақт ўтиши билан эскириши, амалий таъсири ва аҳамиятини йўқотиши мумкин. Яъни, вақт ўтгани сайин ҳаётнинг ўзи қонунларга тузатиш кирита боради, давр ва ҳаёт янгидан-янги қонунлар қабул этишга ундайди. Булар замирида яна ўша улуг адолатли ният — қонунни инсон манфаатлари йўлида хизмат қилдириш ва бу орқали қонунга суянган эркин жамият барпо этиш орзу-истаги ётади.

Журналист жамиятга нима бера олади?

Журналист касб тақозосидан келиб чиқиб доимо жамият «пульси»дан бохабар туради. Унинг ёзганларидан (ТВда кўрсатганлари, радиода эшиттирганларидан) кўпчилик баҳраманд бўлади, демак, таъсирланади. Таъсирлангани, таъсирга берилди дегани. Кўринадики, журналист жуда кўп сонли фуқарони маълум бир таъсир доирасига олиб кириш қудратига эга. Бу — ҳам шараф, ҳам масъулият.

Шуларнинг ўзи ҳам журналист жамиятга, жамият аъзоларининг онги, тафаккури, дунёқарашига таъсир кўрсатувчи касб эгаси эканлигини англатади. Журналист муттасил омма билан гаплашади, сирлашади, халқнинг қарашлари, нуқтаи назари, интеллектуал салоҳиятини умумлаштириб юзага чиқаради. (Афсуски, мусаффо муҳит ҳавосини атайин бузувчи, яъни оммани чалғитувчи

журналистлар ҳам бор.) Журналист ўз ижоди билан маданий-маърифий муҳит ҳавосини мудом янгилаб туради.

Яна бир жиҳати шундаки, журналист ким ва қандай ёшда эканидан қатъи назар, ҳамон у матбуотга чиқа бошладими, мен ёшман дея олмайди. Чунки қаердадир, кимдир унинг ёзганлари ёки айтганларига айнан ишонади, беихтиёр уни ўзи учун маслаҳатгўй, дўст деб билади. Матбуотнинг қудратли томонларидан бири ҳам шунда.

Журналистлик касби журналистни мана шу тариқа жамиятга чамбарчас боғлаб туради, у ўзини жамиятдан айри тутолмайди, жамият қозонида қайнайди. Нафақат ўзи, балки бутун жамият аъзолари маслак-муддаоларини, интилишларини уйғунлаштиришга, мувозанатга келтиришга ҳисса қўшувчи улкан куч-қудрат соҳиби.

Журналист шахси нималарда акс этади?

Мамлакат оммавий ахборот воситалари тизимида газета, журнал, телеканал, радиостудия ва бошқа тармоқлар қанча кўп бўлмасин, бир неча йил мобайнида фаолият юритаётган журналистнинг шахси, ички-ташқи қиёфаси ижодий жамоатчилик орасида яққол кўзга ташланиб қолади. Яъни кимнинг нимага қодирлиги, журналистлик лаёқати, имкониятлари, бир сўз билан айтганда, журналист сифатидаги шахси ўнлаб, юзлаб ҳам-касблари орасида ажралиб туради.

Бу нималарда акс этади?

Биринчи навбатда журналистнинг интеллектуал дунёқараши ва ижодий қамровининг кенглигида! Маданиятида, қарашларининг, нуқтаи назарининг қатъийлигида. Воқеликнинг энг мураккаб қирраларини ҳар кимдан кўра нозик илғай билишида.

Ҳар мақомга йўрғалайдиган, қатъиятсиз, ҳатто манфаат ва таъма бўлмаса қўлига қалам тутмайдиган журналистлар ҳам назардан қочиб қутилолмайди.

Журналист муносабатлар, ҳолат-вазиятлар кескин ўзгарувчан фавқулодда шароитларда ишлайди. Боши берк кўчаларга кириб қолиши, таҳликали ҳолатларда ўзини йўқотиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас.

Касбий шахси-камоли журналистни мана шундай вазиятлардан халос этади. Яъни, у ўз позициясида қаддини фоз тутиб қолади.

Журналистнинг тафаккури ахборот оқимлари кесишган, тўқнашган нуқталарда «яшаши», шаклланишидан келиб чиқилса бундай ахборот «издиҳоми»да ўзлигини сақлаб қолиш учун ҳам журналистнинг шахси мустаҳкам бўлмоғи зарур. Акс ҳолда у ҳар мақомга йўрғалаётганини ўзи сезмай қолади. Сўзидан путур кетади, чиқишлари ўз таъсирини йўқотади. Омма эса жуда зийрак ва хушёр, зеро, у журналистдаги бундай ўзгаришларни дарҳол пайқайди. Матбуотда бой берилган нуфузни тиклаш жуда-жуда қийин кечади.

Журналистлар ҳамкорлиги ҳам глобаллашадими?

Глобаллашув асри журналистдан глобал миқёсларда фикрлаш қобилиятини талаб этади. Глобаллашув жараёнлари башарият олдига шу қадар мураккаб ва ечими осон бўлмаган муаммоларни кўндаланг қўядики, уларнинг бартараф этилишида журналистдан катта билим, иқтидор, малака ва савия талаб этилади.

Туман ёки вилоят газетасида ишлаётган журналист туман ва вилоят ташвишлари билан яшаши, маҳаллий мавзуларни, муаммоларни қаламга олиши табиий. Лекин умуммамлакат, минтақавий, умуминсоний мавзу ва муаммолардан ўзини четга олиш ярамайди. Ҳар қандай мавзунини ёзаётганда масалага дунё нуқтаи назарларидан қарашга одатланиш зарур, акс ҳолда қарашлар, мезонлар торайиб кетади, журналист майда мақсадлар, ғоялар атрофида ўралашиб қолади. Майдалашган журналистнинг ижоди ҳам майдалашади. Ваҳоланки, майда ва «арзимас» мавзуда ҳам жиддий ва «арзирли» мақолалар ёзиш мумкин, ахир сиз глобаллашув асри журналисти бўлмоқчисиз!

Ўзингиз фуқароси бўлган давлат қонунларини, кўшни давлатларда қабул қилинган энг муҳим қонунларни, қолаверса, давлатлараро муносабатларни тартиблаштиришга қаратилган қонун ва қонун ҳужжатларини ўрганиш, улар асосида ишлаш журналистнинг мавқеини оширади.

Шуни ҳам унутмангки, сиз хорижий ҳамкасблар ижодини кузатсангиз, вақти келиб, чет эллардаги ҳамкасбларингиз Сизнинг ижодингиз билан ҳам қизиқа бошлайдилар. Сиз билан ижодий ҳамкорлик ўрнатишга интиладилар. Бундай ҳамкорлик учун эса журналист бир неча тилни мукамал билиши шарт. Адабий, амалий тилни ўрганинг. Шеваларини тушунинг. Шу тариқа дунё матбуоти, дунё мамлакатлари журналистлари билан ҳамкорлик, янгича атама билан айтсак, журналистлар ҳамкорлигининг глобаллашуви жараёнлари ривожланади.

Сиз мана шундай халқаро миқёслардаги журналист бўлиб вояга етасиз!

VI БОБ

Компьютер ва интернетдан қандай фойдаланасиз?

Замонавий журналистикани, матбуотни компьютер, интернетсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ахборот олиш воситалари орасида интернет анча илгарилаб кетди, компьютер ёндафтар ўрнини босиб улгурди. Нафақат қисқа хабар ва репортажлар, ҳатто очерклар... романлар матни тўғридан-тўғри компьютерда терилмоқда. Тараққиёт аломатлари ва шиддатли давр тақозоси сифатида бундай янгиланишдан унумли фойдаланиш керак албатта. Лекин журналистика ҳам ижодий фаолият эканлигини эътироф этар эканмиз, қўлда ёзишнинг самараси мутлақо беқийс эканлигини ҳам асло унутмаслигимиз керак. Фикр ва кечинмаларни ҳарфма-ҳарф қозоғга тушириш жараёни шу қадар сеҳрли ҳолатларга бойки, бунда сўзни, ибора ва жумлаларни бевосита чуқур ҳис этасиз. Матни қўлда ёзишни, таъбир жоиз бўлса, қўлда ош ейишга ўхшатиш мумкин. Паловни қўлда опалаб ейишнинг ҳикмати нақадар кўплигини эндиликда фарб олимлари ҳам тасдиқлашяпти.

Демак, қўлда ёзиш — ижодий маҳоратни оширишнинг муҳим асосларидан бири десак ҳам муболаға бўлмайди. Маҳоратли журналист мақомига эришиш эса, пировардида журналистнинг шахси-камолини белгилайди. Журналист шахсини

унинг касбий маҳорати, ҳаётӣ нуқтаи назари, дунёқарашининг бойлиги, интеллектуал салоҳияти, ахлоқий қарашлари ва албатта, матбуотдаги чиқишларининг ижтимоий-ҳаётӣ салмоғи белгилайди.

Шу ўринда «интернет билан ишлаш маданияти» деган тушунча вужудга келаётганини ҳам унутмаслик керак бўляпти. Гап шундаки, интернет ахборот кони, ундан истаганча фойдаланиш, улар асосида истаганча мақолалар ёзиш мумкин. Лекин интернетдаги ахборот захирасидан ТЎҒРИ фойдаланиш, ундаги ахборот бисотини САРАЛАЙ билиш журналистдан ҳам инсоний, ҳам фуқаровий, ҳам касбий малака, нуқтаи назар бўлишини тақозо этмоқда. Интернет бамисоли жунгли, жунглидан йўл топиб, ундан ўзимизга, жамиятимизга «ахборот» дея аталмиш энг зарур доривор гиёҳларни йиғиб-териш учун ҳам тажрибали сайёҳнинг компаси, малакали журналистнинг нигоҳи бўлиши зарур.

«Арзимас» хатолар арзимасми?

Аксари бошловчи, баъзан эса ҳатто тажрибали журналистлар оддий сўзларни ҳис этмай ёзишга одатланиб қоладилар. Ваҳоланки, қўлига қалам тутган ижодкорнинг малакаси биринчи навбатда сўзни ҳис этиш билан белгиланади. Арзимас туюлган сўзлар, иборалар, жумлаларни бузиб иш-

латишга одатланган журналист, тил ва қалам ўрганиб қолгач, ўзларининг хато одатларидан-да воз кечипга қийналадилар. Мисолларга қаранг:

— «Бозорда юрган одамлар ичида аёллар кўпчилик», деб ёзсак қанчалик тўғри?

«Туман газеталари ичида энг яхшиси «Тонг ҳавоси», ибораси-чи?

«Ҳайвонлар ичида энг йиртқичи бўри», десак тўғрими?

Саволга жавоб топиш учун келтирилган ҳар учала мисолдаги «ичида» сўзини «орасида» деб ўқиб кўринг-чи. Сездингизми?.. Ахир бозордаги аёллар одамлар танасининг ичида эмас, **орасида-ку!** «Тонг ҳавоси» ҳам газеталарнинг ичида эмас, **орасида!**

— «Минглаб Ўзбекистон ёшлари чет элларга бориб ўқиб келмоқдалар» деган гапда *минглаб* сўзи ёшларга эмас, Ўзбекистонга тегишли бўлиб қолаётганига эътибор беринг. Бунда «Ўзбекистонлик минглаб ёшлар...» десак тўғри бўлади.

— -лар кўплик қўшимчаси ҳатто мақола, сарлавҳа ва рукнларда ҳам ниҳоятда «бебилиска» ишлатилади. «Стадионда 50 минг томошабинлар йиғилган» дейди репортаж олиб борувчи. «Шокиров, Хўжаева, Хан, Смирнова, Иванов, Толиповлар... ғайрат кўрсатиб меҳнат қилдилар», деб ёзади журналист. «Томошабинлар»даги, кишилар фамилияси саногининг охиридаги **-лар** зарурми? «50 минг»нинг ўзи, кишилар саногининг ўзи кўпликни англатади, бас-да! Демак, юқоридаги каби мисолларда **-лар** ортиқча, уни бўлар-

бўлмасга ишлатавериш ҳеч қандай маъно тапшмайди, аксинча у кишининг гапини келтиради, холос.

— Одамнинг исми «Шукур» деб, шукрона маъносида эса «Аллоҳга шукр» деб ёзилади. Яъни, исмдаги иккинчи у шукрона маъносидаги шукрда тушириб қолдирилади.

— Радио ва ТВда 15 дақиқалик эшиттириш ё кўрсатув берамиз-да, «Эшиттиришимиз ё кўрсатувимиз ўз ниҳоясига етди» деб тугаллаймиз. Бу ўринда ўзга сира ҳожат йўқ. «Ўз» дейилмаса ҳам «тугалланиш» сўзи ўша эшиттириш ва кўрсатувга нисбатан айтилаётгани аён.

— «15 ноябрдан 16 ноябрга ўтар кечаси» қабилидаги иборалар кўп қулоққа чалинади, кўзга ташланади. Бунда «15 ноябрдан» деган жумлага ҳожат йўқ. Чунки ҳеч қачон 14 ноябрдан 16 ноябрга сакраб ўтилмайди, «16 ноябрга ўтар кечаси» дейилса ҳам 15 ноябрдан ўтилаётгани англашилаверади.

— «Фалон газета ё мақола ўқимишли» деган жумлага ҳам кўпда эътибор қилинмайди. Ваҳоланки, «ўқимишли» сифати одатда одамга нисбатан қўлланади, бинобарин, мақола ёки газета ўқимишли эмас, ўқишли бўлади.

Сўзни ҳис этиш журналист маҳоратининг бирламчи талаби ва шартларидан. Ёзган мақоламизнинг, тайёрлаётган эшиттириш ва кўрсатувимизнинг кўпчиликка манзур бўлиши арзимасдек кўринган айни шу майда нарсалардан бошланади. Ҳар

қалай, астойдил дамлаган опимиздан курмак чиқиб, меҳмонимиз таъби хира бўлишини ҳеч биримиз истамаслигимиз аниқ.

Шахсий кутубхонангиз борми?

Кутубхонасиз журналист бўлмайди! Ижодий фаолияти давомида журналистга нималар керак бўлмайди дейсиз?! Китоб, энциклопедия, маълумотнома, луғат, газета ва журнал тахламлари қанча кўп бўлса — шунча оз! Биринчидан, билими кенг журналист доимо ютади. Иккинчидан, кўпинча бирор мақолани зудлик билан ёзишга тўғри келади. Ҳамма нарсани хотирада сақлаш мушкул. Шундай пайтларда шахсий кутубхонангиз чунонам асқотадики!.. Бунинг учун кутубхонада тартиб сақланиши лозим. Бисотингиздаги китобни, луғатни ё бошқа зарур манбани айни керак пайтида тополмасангиз, унинг борлигидан не наф?!

Кутубхонангизда фаолиятингиз давомида тўтилган, тўлдирилган ёндафтарларингиз, конспектларингиз ҳам сақланмоғи мақсадга мувофиқ. Уларга битилган бир оғиз сўз, биттагина рақам ҳам шошилишч мақолани тайёрлаш чоғида жуда фойдаси тегади.

Устозингиз ким?

Журналистика — ижод, ижодда эса устознинг ўрни беқиёс. Қўлингизга энди-энди қалам тута бошлаган чоғингиздаёқ қайсидир тажрибали журналистнинг ёзганлари кўнглингизга яқинроқ туюлади, ундан нималарнидир ўргана бошлайсиз, ундан ё ёзма, ё оғзаки сабоқлар олгингиз келади.

Ўзингиз сезмаган ҳолда устоз танлайсиз.

Устоз тажрибаси бамисоли қўлингиздан етаклаб сизни катта журналистикага олиб киради. Сўзни ишлатиши, жумла тузиши, мақоласининг шакли, сарлавҳа қўйиши, биринчи ва иккинчи даражали гапларга ўрин бериши, биринчи ва сўнги гапнинг салмоғи... шуларнинг барини ўрганасиз. Таҳрирни айтмайсизми! Таҳрирнинг ўзи улкан бир мактаб! Ҳар қанча тажрибага эга бўлманг, таҳрир сабоғи маъносида ўзингизни шогирд ва ўқувчи деб ҳисобланг, яъни ўзингизга бўлган талабни сира-сира бўшапгирманг, ана шунда марра сизники бўлади!

Матбуотда эълон қилинган ва юқори савияда ёзилган битта мақола ҳам сизга устозлик «қилиши» мумкин. Чунки сиз ундан ниманидир ўргандингиз, демак, муаллифининг ёши, тажрибасидан қатъи назар, мақола — сиз учун устоз! Устознинг катта-кичиги бўлмайди, бинобарин, яхши мақолани тан олиш ҳам жасорат, тантилик.

Устозингизга тақлид ҳам қиласиз. Лекин бир нарсани унутманг — устоздан ўзиш, лоақал ус-

тоздан ўзгачароқ, янги чароқ ёзишга уринмаган журналист узоққа бормайди. Давр тинимсиз ўзгаради, кечаги кун журналистикаси — кечаги кунники, бугун — кечагидан, эртага — бугунгидан ўзгача журналистика жамоатчилиқка маъқул келади. Сиз эса мана шу ўзгарувчанлиқка шай турмоғингиз шарт. Зеро, журналистика фақат бугунги кун нафаси билан яшайди!

Касб одоби нима?

Журналистнинг касб одоби ёзиш ниятида ахборот тўплашга киришган лаҳзалардан бошланади. Чунки ахборот олиш учун, биринчи навбатда, оддий инсоний муомала маданияти бўлмоғи керак. Тўпланган маълумотларни саралаш, яхшисини ёмонидан, керагини нокерагидан ажратиб олиш маданияти ҳам бор. Сенсациябозлиқка, тўртта мақола ёзмай туриб, кенг жамоатчилиқнинг, эл-юртнинг назарига тушишга шопилманг. Журналистлик меҳнатингиз учун аввалдан манфаат кутманг, таъмагирлиқдан ўзингизни асранг. Журналист шухрат қозониши қийин, лекин назардан қолиши жуда осон.

Қаҳрамонингизнинг шахсини эмас, фаолиятини мақташ, ўзгаларга намуна қилиб кўрсатиш маъқулроқ, танқид қилганда эса... бир зумга бўлса-да, қаҳрамонингиз ўрнига ўзингизни қўйиб кўринг. Танқид қилиб, қоралаб ташлаш осон, лекин одамни ТУШУНИШ анча мушкул. Сиз ижод-

кор журналист сифатида одамни тушунишга ҳаракат қилинг.

Ижодда ўзингизни такрорламанг, бошқалардан кўчирманг, ўзгалар топган, кашф қилган ижодий услублардан ижодий фойдаланинг, лекин уларни ўғирламанг (плагеатлик қилманг).

Журналист мудом ижодий муҳит қозонида қайнайди. Ютуқлар ёнида мағлубиятлар ҳам йўлдош бўлиши табиий. Мағлубият чоғида тушқунликка тушмаслик, ютуқлар айёмида ҳаволаниб кетмаслик учун ҳам бағрикенглик, вазминлик лозим.

Журналист — жамиятнинг илғор, зиёли вакили. Одамлар журналистга мутлақо бошқача кўз билан қарашади, унинг ахлоқидан, юриш-туришидан, муомаласидан, яшаш тарзидан ўзлари учун намуна ва ўрнак бўларли фазилатлар излашади. Сизнинг тимсолингизда энг холис касб соҳибини кўришади. Сизнинг гапингизга, ёзганларингизга ишонишади. Сиздан ёрдам, маслаҳат сўрашади. Сизга ҳавас қилишади.

Ана шу ишонч, ана шу ҳавасга муносиб бўлинг!

VII БОБ

Эслатмаларни унутмайсизми?

Ўзингиз ишонч ҳосил қилмаган нарсани ёзманг.

Теша тегмаган мавзу топишга ҳаракат қилинг.

**Бир кунда эскириб қоладиган ахборот ёза-
япсизми, бирон ҳафта ёки ойларда ҳам қад-
рини йўқотмайдиган мақола ёздингизми, бо-
қий мавзуда қалам тебратаяпсизми — шулар-
ни ўзингиз учун аввалдан аниқлаштириб олинг.**

**Мавзу ва муаммога кўпчилик кутмаган нуқ-
таи назардан ёндаша билиш янги-янги фикр-му-
лоҳазалар туғилишига кенг йўл очади.**

**Кишилар орасидаги келишмовчиликларга
шахсан дахлдор бўлсангиз, яхшиси, ёзманг.**

Кўчирмачиликдан ўзингизни асранг!

**Ёндафтарларингизни сақлаб қўйинг, улар-
даги ёзувлар кейинчалик албатта асқотади.**

Ўзингиз ихтисослашган соҳага доир қонун, қарор, фармон ва бошқа ҳужжатларни тўплаб боринг, йирик тадбирларнинг номланиши ва саноаларини алоҳида ёзиб қўйинг.

Телефон рақамлари, кишиларнинг исм-шарифи, манзилларини бир марта аниқ ёзиб олишга ва уларни тартибга келтириб, сақлаб қўйишга одатланинг.

Бошқаларнинг гапини диққат билан тинглашга ўрганинг.

Ёзаётган мақолангиз кимга қаратилганини аввалдан ўзингиз учун аниқлаб олинг.

Миш-мишларга алданиб қолманг.

Баҳс-мунозарага киришаяпсизми, аввало, нуқтаи назарингизда қатъиятли бўлинг, сўнг баҳс маданиятини унутмаган ҳолда ўзгалар фикрига ҳам тоқатли бўлинг.

Хулоса чиқаришга шошилманг.

Маълумот, рақам ва фактлардан фойдаланиш чоғида уларнинг тўғрилигини қайта аниқлаштириб олишдан эринманг.

Имло луғати ҳамиша иш столингизда турсин.

Одамларни танқид қилишингиз мумкин, лекин шахсига, иззат-нафсига тегишга ҳаққингиз йўқ.

Ёзган мақолангизни лоақал бир марта овоз чиқариб ўқиб кўринг.

Мақолангизни қайта кўчиришдан эринманг.

Ўзингизни қанча кўп таҳрир қилсангиз шунча ютасиз.

Мақолангизни қисқартиришдан чўчиманг.

Таъма қилманг, у – маҳоратнинг кушандаси.

Мақолангизнинг матни, рукни, сарлавҳаси қайси ўлчамдаги шрифтларда терилди, фотосуратлар қандай жойлаштирилди — шуларнинг барини кўздан кечириб кўйинг.

Мақолаларингиз юзасидан билдирилган мулоҳазаларга (улар ижобий ёки салбий эканлигидан қатъий назар) бефарқ бўлманг.

Мабодо мақолангизда чалкашликка йўл қўйган бўлсангиз, хатони ошкора тан олинг.

Фотосурат олишни билсангиз — нур устига нур.

Ҳеч кимга, ҳеч қачон мақолангиз фалон сонда албатта эълон қилинади, деб ваъда берманг.

Жисмоний чиниқишни унутманг.

Юмор туйғуси кўп ҳолатларда мушқулингизни осон қилади.

Ҳамкасбларнинг ижодий ютуғидан қувониш доимий фазилатингизга айлансин.

Оммавий ахборот воситалари жамоатчилик фикрини шакллантириш, миллий истиқлол мафкурасини халқимиз, аввало, ёш авлод онгига сингдиришда алоҳида ўрин тутади. Улар маънавий-маърифий ислоҳотлар жараёни, бу борадаги муаммоларни, жамият ҳаётининг турли қирраларини тезкорлик билан акс эттирадиган энг самарали воситадир. «Тўртинчи ҳокимият» ҳисобланган оммавий ахборот воситалари турли хил фикрлар, ранг-баранг қараш ва ёндашувларга кенг йўл очиб бериши, ҳаётимизда юз бераётган янгиланиш ва ўзгаришларга одамларнинг онгли муносабатини уйғотиши, холислик ва ҳаққоният тамойилларига таяниб фаолият юритиши лозим.

«Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласидан.

*Рисола ҳомийси — Ўзбекистон Оммавий ахборот
воситаларини демократиялаштириш ва қўллаб-қувват-
лаш жамғармаси*

Адабий-бадний нашр

ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД

ЖУРНАЛИСТ БЎЛМОҚЧИМИСИЗ?

Муҳаррир Г.Мирзаева

Мусаввир Б.Бозоров

Тех.муҳаррир В.Демченко

Мусаҳҳиҳ М.Худоёрова

Компьютер устаси Н.Абдурахмонова

Босишга 13.12.2001 й.да рухсат этилди.
Бичими 70x84 1/32. Босма тобоғи 1,625.
Адади 2000 нусха. Баҳоси келишилган нархда.
Буюртма № 244.

«Камолот» Ёшлар ижтимоий ҳаракати.
«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази.
700113, Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол, 60.